

Егемен Қазақстан

 Egemen.kz

Жүректегі соғыс сызы

Күркіреп өткен кешегі соғыстың мәңгі ұмытылмас, жаныңды мәңгі сыздатар қасіреті бар екен. Мен осы бір қасіретті жастайымнан сезіп өстім.

Көктем шығып, 9 мамырдағы Ұлы Жеңіс мейрамы жақындаған сайын әкем көп күрсінетін де, ақыр соңында төсек тартып, жатып қалатын. Қайран әкем үшін қанды майдан даласындағы қырғыннан оралмаған өзінің төрт бірдей туған бауыры – екі ағасы мен екі інісінің қайғысы мен қасіретін көтеру, әрине, оңай болмағаны анық.

– Барып дұға қылайын десем, қабірі жоқ, оқын десем, хаты жоқ бауырларымның, – деп егілетін қайран әкем.

Жеңіс күні әкемізбен бірге біз де егілетінбіз, біз де күрсінетінбіз. Соғыс даласынан қайтпай қалған әкемнің екі ағасы Мұқаметқали мен Нұрғали, екі інісі Нәбіғали мен Қинаятқали Жұмжұмаұлдарын іздестіріп, солар жайлы деректер жинауға әкемнің осы бір жан күйзелісі әсер еткен еді. Бір қызығы, осы ағалардың қазасы жайында елге бірдебір «қаралы қағаз» келмеген көрінеді. Алайда, бертін, ел үлкендерінің айтуынша, соғыста хабарсыз кеткен ағалардың қаралы қағаздары елге келген де деседі. Сол кездегі колхоз басшылығында жүрген шолақ белсенділер: «Қажы молланың үйі елді жинап алып, дұға оқытып, колхоздың жұмысына кедергі жасайды, қаралы қағазды соғыс біткен соң берерміз», деп пішеді. Бірақ соғыс біткеннен кейін колхоздың кеңсесі, сондағы барлық құжаттар өртеніп кеткен көрінеді.

Менің атам Жұмжұма молла діни білімі күшті және түрлі қасиеттері де мол жан болатын. Біздің ауылдың кез келген адамы ең әуелі біздің үйге бас сұғып, нан ауыз тиіп, атамның батасын алып қана жолға шығады екен. Жарықтық сол атам өз балаларының оққа ұшқандықтарын түсімен-ақ біліп отырған деседі.

– Құлыным-ай, өтіп кеткен екенсіңау», – деп аһ ұрып, төсегінен тұрады екен де, құранын бағыштайды екен. Төрт бірдей ұлдарының соғыстан оралуын зарыға тосып, күні-түні жылаумен болған әжем Жүрсила Шегенқызының екі көзі су қараңғы соқыр, атам екі аяғынан жүре алмай сал болып отырып қалғанды. Мұның барлығын маған Бикен әжем айтатын. Бұл кісі соғысқа дейін әкемнің туған ағасы Мұқаметқалидың әйелі болған. Ері соғыстан қайтпаған соң үлкендер жағы немере ағамыз Ғабдылхамитке әмеңгерлік жолмен қосқан көрінеді. Жалпы, сол тұста соғыстан қайтпаған көптеген азаматтардың жесірлерін қайындары мен өз ағайындарына қосу ел ішінде көп болған көрінеді. Немере ағамыз

Бірімжан Оқасұлы соғыста оққа ұшқан өзінің туған ағасы Кәрімжанның әйелі Латипаны алғаны бар. Сол ағамыз: «Масқара, ағамның әйелін алып қойдым ғой, ағам келіп қалса мен не қыламын?! Мен онда ауылдан қашып кетемін, – деп әзілдеп болса да айтып отыратындығын да естіп өстік.

Әжем Жүрсила 1945 жылдың соңын ала қайтыс болыпты. Төсек тартып жатқанында ақырғы демі үзілгенше өзінің кіші ұлы Қинаятты (Қинаятқалиды) сұрап жатты деседі.

– Келді ме, Қинаятжан келді ме? Бар, қарап келіндерші, Қинаятым келді ғой деймін! Келді ме? – деп кейуана зарығып дүниеден озыпты.

Бұрынғы Көкшетау облысының Красноармейец аудандық әскери комиссариатындағы (қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы, Тайынша ауданы) архивте отырып, шаң басқан папкілерді ақтарғанымда да ағаларым жайында ешбір дерек таба алмадым.

– Олар тірі, келіп қалады. Мен өліп қалып, олар үйге келіп қалса, сендер танымай қалып жүрер ме екенсіңдер?!» – деп әкем ауыр күрсініп бізге осыны айтатын да, екі ағасы мен екі інісінің түр-түсін, біздің қайсымыздың солардың қайсысына ұқсайтындығымызды көзі жұмылғанша санамызға сіңірумен болды. Өз бауырларын тірілер қатарында санап, жыл сайын төртеуіне тиесілі пітір садақасын да өзі беріп жүретін. Енді ойлап отырсам, әкем өз бауырлары өзі жоқта келіп қалса, біз танымай қала ма деп алаңдаған да екен-ау!

Ағалар жайлы нақтылы бір дерек болмағаннан кейін сол кездегі Кеңестер Одағының Қорғаныс министрлігінің Орталық архивіне сұрау салып хат жазуға тура келді. 1983 жылдың 21 сәуірінде Орталық архивтен алынған №85359 жауапта 1904 жылы туған қатардағы жауынгер Мұқаметқали Жұмжұмаұлы 1942 жылдың шілде айында, 1906 жылы туған Нұрғали 1942 жылдың қазан, 1916 жылы туған Нәбіғали 1943 жылдың қараша, ал 1919 жылы туған Қинаятқали 1943 жылдың наурыз айларында хабарсыз кеткендігі жазылыпты.

Міне, бір үйдің төрт бірдей азаматының және әкемнің төрт бірдей бауырының, менің ағаларымның тағдыры осылай болған екен. Қорғаныс министрлігінен алынған осы бір жан сыздатар қаралы хабарды әкеме айта алмадым. Бұл жайында әкем мүлдем білмей өтті дүниеден. Әкемнің «олар тірі, келеді әлі, мен жоқта келіп қалса, танымай да қаласыңдар-ау» деп отырар тәтті бір соңғы үмітін үзгім келмеді. Өмірдің түрлі-түрлі қасіретінен онсыз да мұқалып жүрген әрі өзінің төрт бірдей туған бауырын зарыға тосқан әке жаны күйзелмесе екен дедім.

Міне, осы арада Нәбіғали ағамның майданнан жазған бір өлеңінде:

Түсімнен Қинаятжан шықпай-ау жүр,

Білмеймін бұл күнде не болғанын? – деп күңіренгені ойға оралары бар. Сонда жарықтық Нәбіғали ағам өзінің туған бауыры Қинаятқалидың 1943 жылдың наурызында оққа ұшқандығын түсінде сезген екен ғой деп ойласам болды, жүрегім жылайды. Ал «Түсімнен Қинаятжан шықпай-ау жүр», – деп сыз окопта отырып мұң жырын жазған Нәбіғали ағамның өзі 1943 жылдың қарашасында оққа ұшқан еді.

Әкемнің төрт бірдей бауырларының, біздің үйдің төрт бірдей арыстай-арыстай азаматтарының осы бір «хабарсыз кеткендіктері» бір кездегі біздің қасиетті шаңырағымыздың кейінгі қасіреті де болып, ең аяғы соғыстан кейін туған біздің де тағдырымызды мұздатқандықтары аз болмады.

Бұған дейін, яғни Кеңес өкіметі орнаған заманда бай-қажының тұқымдары ретінде көзге түрткі болғанды былай қойып, менің атам Жұмжұма молланың туған ағасы Бабаназар қажының орыс патшасына қарсы жұмыстар жүргізді деген айыппен Сібірге жер аударылған Науан хазіретті елге қайтару және де Дала генералгубернаторының әмірімен Көкшетау өңірінде жабылып қалған мешіттер мен діни медреселерді қайта ашып, тыйым салынған діни салт-дәстүрлерді қайта қалпына келтіру жөнінде орыс патшасы Николай екіншіге хат жазғандығы тарихта бар жай. Менің атам Бабаназар қажы ақ патшаның алдында болып, арызданып, Науан хазіреттің соңынан іздеп барып ит жеккен жер дейтін

Иркутскіден елге аман-сау алып қайтты. Бұл жайында жазушы ағамыз Сарбас Ақтаев өзінің Науан Хазірет жайындағы зерттеу еңбегінде дәлелді айта білді. Бұл жайға менің қолымдағы Омбыдағы Дала генерал-губернаторының патша кеңсесіне 1903 жылдың 9 қараша айында түсіп, тіркелген мына бір анықтама айғақ болары да анық. «Аса мәртебелім! Сізге қырғыздар Бабаназар Жаңабатыров пен Әбутәліп Бакизиннің және де басқалардың жергілікті әкімшіліктің құзырымен жабылған медресені ашу және Сібірге жер аударылған молла Таласовты босатып, қайтару жөніндегі Ақмола облыстық Әскери губернаторының аса маңызды істер жөніндегі шенеунігі Яхонтовтың, мұсылмандармен хат алысып, хат алмасушы ісінің меңгерушісі генерал-майор Романовтың айғақтары мен түсініктері бойынша бар жағдайды тікелей өзіңізге жеткізуді ұйғарып отырмын», – деп қол қойылған тарихи құжат айғақ болары бар.

Қажы атамның ақ патшаның қабылдауында болғандығы және сыйлыққа оқалы шапан мен алтын сағат алғандығы біздің әулеттің кешегі кәмпескенің тізіміне де ілігуіне себеп болып, жан сақтау үшін бір түнде Сібірге қашып кеткендігі де ұрпақтар санасында қалды.

Кеңес өкіметінің біздің әулетке деген әуелгі осы бір сенімсіздігі мен күдіктеріне енді келіп, төрт бірдей жанның соғыста хабарсыз кетуі келіп қосылды да, мұның соңы біздің үйдің тыныс-тіршілігінің ұдайы жасырын бақылауда болуына әкеліп соқты. Әсіресе, Нұрғали ағамның жауға «беріліп кетті» деген күдікті жай көп болған көрінеді. Әкемнің айтуынша, НКВД-ның жандайшаптарының біздің үйді сырттан торуылдаулары мен аңдулары хрущевтік «жылымық» орнағанша тоқтамаса керек. Тіпті осы бір аңдудан зәрезап болған әкем 1971 жылы кеңес әскері қатарындағы жауынгерлік міндетімді атқаруға аттанғалы тұрған сәтімде мені оңаша шығарып алып:

– Мүмкіндік болып жатса, әскерде жүрген жағында партияға өтіп кел. Сені бұл жақта өткізбейді, – деп айтқанының сырын да кейін түсіндім. Әкемнің сол кеңесімен мен елге әскерден Компартия мүшелігіне кандидат болып оралған едім.

– Түннің бір уағында есік-терезені тас қымтап алып, шай-суымызды ішіп, бір-бірімізбен сыбырласып сөйлесек те, таңертеңіне біз не ішіп-жедік, не дедік соның барлығын да колхоз кеңсесіндегілер біліп отыратын, – деп әкем осы жайды қамығып айтатын.

Сондай бір аңдудың салдарынан колхоз егістігінен суы ағып тұрған бір шелек қара бидай алып келген менің анам Үмітжан Уәлиқызы да 1946 жылы он жылға сотталып кете барды. Үйдегі майданнан оралмаған төрт бірдей жауынгердің сал болып қалған әкелерінің, яғни менің атамның да жағдайына, оны қойып, бесіктегі алты айлық баласына да қарамастан, он келі қара бидай үшін сот өз үкімімен менің анама он жылды кесіп берген еді. Сот үстінде анамның:

Етегі көйлегімнің бәсең деймін,

Баласы Шәкіровтің есер деймін.

Қаралап сен ісімді бергенменен,

Әділ сот бұл ісімді шешер деймін, – деген соңғы бір үміті де ақталмады. Шәкіров деген сол кезде милиция тергеушісі болса керек.

Мен бүгін айдалармын, сор кешермін,

Бұл жолдан не қайтпаспын, не келермін?!

Өзіңді көріңде де қарғап өтем,

Қызығын жалғызыңның көрсетпесін, – деп қайран анам жылай-жылай этаппен Краснояр өлкесіндегі кілең әйелдерге арналған колонияға түсіп, сондағы кірпіш зауытында жұмыс істеген екен.

Гудогы айғайлайды сағат сайын,

Әрдайым барып тұрам, пошта дайын.

Поштада бір мыңдаған хат жатады,

Оқимын соның бәрін шықпайды атым.

Анадан жетім қалған мен бір мұңды,

Жүремін жалғыз басым, сары уайым.

Сіздермен хат арқылы сөйлескенмен,

Іштегі тарқамайды қалың қайғы, – деп басталар анамның сол айдауда жүріп елге жазған көп өлеңдерінің осы бірін оқыған сайын ғазиз анамның тым болмаса бейнесін де көз алдыма әкеле алмай қиналамын да, жанарыма жас үйіріліп, жүрегім қан жылап тұрары бар. Сондайақ, Нәбіғали ағамның қан майданның ортасында жүріп:

Қадірлі ел ішінің жастарына,

Әртүрлі мекеменің бастарына.

Сәлемім, барлығыңа аманатым,

Алындар біздің үйді естеріңе, – деп қан майданның ортасында жүріп жазған ұзақ бір жырын ауылдағы сол кездегі жарықтық аналарымыз көз жастарын сығып, сыңсып отырып әндетіп айтатындықтары да осы күндері санамда қайта бір жаңғырып тұрып алатыны бар. Сол өз үйіне күні бүгінге шейін орала алмай жүрген қайран ағамның: «Алындар біздің үйді естеріңе!» – дегені біздің әулетті өздері жоқта тағы да «жау», «дұшпан» есебінде жандайшап пысықтардың әлекке саларларын сезді ме екен?! Өйткені, Нәбіғали ағамның да отызыншы жылдары ұсталып, түрме азабын тартқаны бар екен.

Жатырмын Қызылжардың түрмесінде,

Адамның басына мұны бермесін де, – деп жазған жыры да осыған айғақ болса керек.

Әлқисса, Нұрғали ағамның «жауға беріліп кетіпті» деген нақтылы анықталмаған күдікті жай бертін келе біздің де жанымызға қатты бататын. Кеңестік жүйе «Отанын сатқандар» мен жау қолында тұтқын болғандарды аямағандықтарын, тіпті олардың үрім-бұтағына дейін сенімсіз «элементтер» ретінде есепте ұстағандықтарын бүгінгі аға ұрпақ өкілдері біледі.

Біздің ауылда бір аяғын соғыста беріп келген Зейнеш Салықбаев деген ағамыз болды. Бұл кісінің бір ұлы Өсербай екеуміз он жыл мектепте бірге оқыдық. Кейін газетте тілші болып жүргенімде осы Зейнеш ақсақалмен ұзақ әңгімелесіп, қарт жауынгер жайлы суреттеме де жаздым. Сол әңгіменің үстінде Зейнеш ақсақал:

– Сенің Нұрғали ағанды немістерге беріліп кетті деп жүргендердікі бекер. Бос сөз. Біз бір ауылдың алты азаматы Сталинград түбіндегі бір алапат шайқаста бір окопта қатар жаттық. Содан бір кезде жау жағынан артиллериядан снаряд қарша борады да, іле жау ұшақтары бомбаның астына алды. Астан-кестені шыққан дүние бір жарты сағаттан кейін тына қалды. Есімізді жиып, айналаға барлай қарасақ, қырылып қалған екенбіз. Жаңағы бір ауылдың алты азаматынан окоптан бас көтерген Нұрғали екеуміз ғана едік. Жаудың жаяу әскері анталап қаптап келеді. «Кейін шегініңдер» деген бұйрық жетті. Шегіне беріп, бір кезде Нұрғали «Аналар топырақтың астында беттері жабылмай қалып қойды ау», деп жау анталап келе жатқан бетке ұмтылды. «Қайт кейін» деп жаным ышқына айқай салғанымды білемін. Содан кейін Нұрғалиды көрген жоқпын. Бомбаның астында қалған ауылдың бірге өскен азаматтарын құтқарамын деп жауға қарсы жүрген сенің ағанды өзіміздің, болмаса немістердің оғы алды. Бұлардың Нұрғали жауға беріліп кетті деп сандырақтап жүргендіктері осы шығар. Жоқ, Нұрғали жау қолына түскен жоқ, – деп «махоркасын» ұзақ сорып отырып алған қарт жауынгердің бейнесі көз алдымда әлі де тұр.

Міне, кешегі соғыстың біздің үйдің төрт бірдей арысын жалмап кеткен қасіреті мен мұны енді келіп, менің жүрегімді сыздатады. Әкеден қалған жалғыз тұяқ, кей-кейде мен де жалғыздықты сезініп, жаны ашыр аға, бауыр іздер сәттерімде соғыстан оралмаған ағаларымды ойлаумен күн кешемін.

Қайран сол төрт бірдей ағалардың соңынан, шіркін-ай, тым болмаса бірбірден ұл қалса ғой, олар да өсіп өніп, ендігі біз де бір қаралы үй болып отырар едік-ау, деп өкінемін. Сол ағаларымның соңынан ұрпақ қалса ғой, кешегі күні әкем дүниеден озғаннан кейін атадан балаға мұра болып келе жатқан қара шаңырақтың есігіне жылай-жылай құлып салып, егіле кетпес едім-ау елімнен деп те мұңаямын.

Өкініш... міне, осы бір өкініш, сұм соғыс ойып түскен бір шаңырақтың қасіреті ет жүрегінді тырналап, өз қасіретіннің иіріміне батыра береді әлі күнге дейін.

Соғыстан қайтпай жүрген ағаларымның туған елдегі, туған топырақтағы ізі өшпесін деген ниетпен әке қабырының басына орнатылған құлпытасқа да төрт ағаларымның аттарын, Қорғаныс министрлігінің архивінен алдырған анықтама бойынша туған және соғыста хабарсыз кеткен жылдарын тасқа қашап, жазғызып қойдым. Ағалар соғысқа аттанған қара шаңырақ – елдегі қараша үйді де ешкімге берместен, болмаса құлатпастан, өздері дәм татқан қазаношақтары мен дастарқанын да шашау шығармай сақтап отырмын әзірге. Бәлкім, келіп те қалар...

Ағалар тағдырына алаңдаған көңіліммен деректер жинастыра жүріп, біздің шағын ғана – Қарағаш ауылынан соғысқа 125 ер-азаматтың аттанып, солардың 68-і майдан даласынан қайтпағандығын, қаралы қағаз келгендігін, хабар-ошарсыз кеткендігін анықтадым. Отан үшін от кешкен ағалардың 45-і ғана елге аман-сау оралып, туған елінен дәм татуды жазған екен Жаратқан Иеміз!

Соғыстан оралмаған төрт бірдей ағамның әзірге екеуінің ғана фотосуретін қолға түсірдім. Нәбіғали (ел іші Нәбікен деген) суретке колхоз басқармасының мүшесі, партия ұйымының мүшесі, партия ұйымының хатшысы болып жүрген кезінде, яғни соғыстың алдында түскен көрінеді. Ал Қинаятқали соғысқа Көкшетаудағы қазақ педучилищесін бітіріп келіп, Ортақ ауылында мұғалім болып жүрген жерінде алынған көрінеді. Сейіл Әушамұлы бізге жиен. Жұмжұма атамның інісі Әушаманың (Тентаға) қызы Рахима апамыздан туған ұл. Бірақ Тентағаның ұл баласы болмағандықтан, Сейілді бауырына басып, асырап алған көрінеді. Сейілді білетін, көрген адамдар оның дене тұрқының ірілігін, азаматтық қадір-қасиетін айтып, күні бүгінге дейін тамсанып отыратындары бар. Сол Сейіл ағам соғыстан аман-сау келіп, әне-міне үйленемін деп жүргенде, соғыстан жазылмай қайтқан жарасы асқынып кетіп дүние салыпты.

Дүние дөңгеленіп, шыр айналып тұрған сәтте соғыс салған жара талайлардың жанын сыздатар әлі. Майдан даласынан қайтпай жүрген қайран ағаларым, сендердің жүрегімдегі де, өмірімдегі де орындарың мәңгілік толар емес. Бәлкім, ол менің жанымның жазылмас мәңгі жарасы, айықпас мұңы мен сағынышы болып қалатын да шығар. Дүние-ай, шіркін!..

Жабал ЕРҒАЛИЕВ
жазушы, Парламент Сенатының депутаты.